

Højskolen og den tidligste danske georgeisme

Af Erling Høiberg

Den tidlige georgeisme i Danmark er hidtil kun behandlet i to afhandlinger. Den ene skyldes rådstuearkivar, dr. phil. Villads Christensen, der selv hørte til den georgeistiske bevægelse, og i 1906 skrev »Den første Henry George bevægelse i Danmark«, den anden er professor, dr. phil. Erik Rasmussens »Georgeismen som element i det socialradikale idékompleks indtil o. 1922« (I Historie, Ny række, 4. bd., 1957-58).

Cand. mag. Erling Høiberg påviser her, at en forklaring på georgeismens indflydelse i dansk politik og navnlig inden for husmandsbevægelsen må søges i den udbredelse, den havde på højskolerne og da navnlig på de skoler, der især søgtes af elever fra husmandshjem.

Indledning

Ved georgeisme forstod man oprindeligt den teori om et politisk og socialt system, der byggede på den amerikanske økonomiske tænker Henry Georges idé om jordrenten som eneste statsindtægt. I Danmark er der opstået nogen begrebsforvirring, idet der i 1919 dannedes et politisk parti, Retsforbundet, der dels byggede på Henry Georges jordrentelære og dels på den danske læge Severin Christensens ideer om retsmoralen, udtrykt i bøgerne »Naturlig Ret« (1907) og »Retsstaten« (1911). Dette har medført, at georgeismen ofte er blevet identificeret med Retsforbundets politik, men i denne afhandling skal imidlertid ved georgeisme forstås den »rene georgeisme«, som den blev udtrykt af Henry George i dennes hovedværk »Progress and Poverty« fra 1879. Denne bog oversattes til norsk allerede i 1886 af den norske højskoleforstander Viggo Ullmann, en oversættelse der også kom til at danne grundlaget for de første danske georgeisters arbejde, idet den næste oversættelse først kom med Jakob E. Langes fra 1905. På grund af dette pionerarbejde er der derfor al mulig grund til at karakterisere Ullmann som den danske georgeismes egentlige banebryder, en karakteristik der kun yderligere understreges af hans senere indsats for sagen.

Georgeismens første år

Det blev også Viggo Ullmann, der første gang fremsatte Georges syns-

punkter mundtligt i Danmark; det skete i september 1887 på en længere foredragsturné i landet. Netop på denne tid var »det sociale spørgsmål« blevet et almindeligt forhandlingsemne især ved højskolernes efterårsmøder, og dette emne var en god anledning til at behandle Henry Georges program.

Det vides med sikkerhed, at Ullmann i hvert fald fire steder holdt foredrag om George, nemlig i København, hvor han i dagene 16., 17. og 19. september holdt tre møder om »det sociale spørgsmål«, ved Møllerup Højskoles efterårsmøde (ved Randers) fra den 21. – 23. september, ved efterårsmødet på Vestbirk Højskole ved Horsens fra 23. – 25. september og endelig ved efterårsmødet på Stenum Højskole fra 29. september til 1. oktober.

Især det store tredagesforedrag i København vakte opsigt. Mødet var arrangeret af »Kvindelig Fremskridtsforening«, der var stiftet året før af en gruppe misfornøjede medlemmer af den upolitiske forening Danmarks Kvindesamfund. Den nye forening mente, at den politiske situation nødvendiggjorde en partipolitisk stillingtagen, og dens arrangementer blev mødt med stor opmærksomhed i pressen. Dette var også tilfældet med Ullmanns foredrag, idet det foruden at blive refereret af de store københavnske morgenaviser Politiken, Morgenbladet og Socialdemokraten også refereredes i de fleste venstreblade landet over.

Det er et gennemgående træk, at Ullmanns møder var meget velbesøgte. I København hørtes han den første aften af ca. 400 tilhørere, hvilket vil sige fuldt hus, og det samme gælder ved møderne på de forskellige højskoler; i Stenum hørtes han af ca. 700 mennesker, det samme antal kom i Møllerup, hvor en mængde måtte stå uden for de åbne vinduer for at komme til at høre¹. Alle disse mennesker var dog ikke kommet af brændende interesse for de sociale spørgsmål, eller fordi de var specielt interesserede i georgeismen. Det har nok i første række været personen Ullmann, der trak; men det er ikke utænkeligt, at Ullmann har øvet stor indflydelse på forsamlingen ved sine fremragende talegaver. I hvert fald så samtidens konservative blade med adskillig betænkelighed på Ullmanns foredragsrejse. Det vakte således almindelig munterhed i venstrepressen, at redaktør Grove ved Dagbladet den 18. september forlangte Ullmann udvist af landet for landsskadelig virksomhed. »Hr. Ullmann står næppe til at redde«, skrev Politiken² ironisk et par dage efter; men det kom dog ikke til at gå så galt, Ullmann gennemførte,

1. Horsens Folkeblad 1887, 19. sept., Vendsyssel Tid. 1887, 3. okt. og Randers Dagblad 1887, 23. sept.

2. Politiken 1887, 19. sept.

som det er fremgået, sin turné og forlod ganske frivilligt landet den 2. oktober. »Derved væltedes en tung byrde af Gamlegroves ængstede sind«³.

Det blev altså på tre danske højskoler, at Henry Georges tanker første gang fremdroges i Danmark. Det var for så vidt ganske naturligt, da det var Ullmann, der var budbringeren, for han var allerede i 1887 en kendt taler i danske højskolekredse, men selv bortset fra dette, er det sandsynligt, at miljøet på en højskole var gunstigt for fremsættelsen af Georges tanker som af andre nye tanker. A. Pontoppidan Thyssen taler således om højskolen »hvis energiske ungdom var interesseret i alt nyt, og hvis lærere derfor havde særlig grund til at følge med tiden«⁴. Denne udtalelse er dog nok et vidnesbyrd om et for idealistisk billede af datidens højskoleungdom. Der var også dengang mange, der kom på højskole uden særlig åndelig drift; således kunne forstander Ludvig Schrøder, Askov, tale om, at de største vanskeligheder i elevflokkene var råheden og sløvheden, og også drikkeri mødte man; et par karle fra Askov blev således bortvist, da de drak sig fulde en dag, de var sendt ud for at hente posten og i fuldskaben smed brevene bort⁵.

Datidens højskoler havde altså også sine vanskelige elever; men selv om det må erkendes, at det nok kun var et fåtal, der havde forhåndskendskab til tidens nye tendenser, må højskolen alligevel have været et gunstigt miljø for nye tanker i kraft af sin undervisningsform, der hovedsagelig bestod af samtale og foredrag. Læreren måtte altså regne med muligheden for, at han kunne blive stillet over for tidens nye tanker, som vel til enhver tid især griber fat i ungdommen.

En pioner i arbejdet for at bringe de sociale problemer ind i højskolens faste timeplan var Jakob E. Lange, der allerede i 1888 optog faget socialøkonomi på timeplanen på Dalum Landbrugsskole⁶. Det er ikke sandsynligt, at andre højskoler fulgte eksemplet så tidligt; men da Lange i 1890 udgav sin lærebog i socialøkonomi specielt beregnet til undervisningen på højskolerne, blev den hurtigt udsolgt og udkom i nyt oplag i 1894.

Ellers må man regne med, at de sociale problemer især behandlede på højskolernes efterårsmøder, der, efter at de var startet af Ludvig Schrøder på Askov i 1874, efterhånden var blevet en fast tradition også på landets øvrige højskoler. Her mødtes højskolens nuværende og gamle

3. Aarhus Folkeblad 1887, 3. okt.

4. Thyssen, s. 470.

5. Lund, s. 112.

6. Lange, s. 73.

elever med egnens befolkning for som regel i tre dage i september eller oktober at høre de indbudte foredragsholdere. I Højskolebladet sendte georgeisten Fernando Linderberg i 1888 en opfordring til højskoleforstanderne om at behandle de sociale spørgsmål specielt georgeismen på efterårsmøderne, og den senere socialdemokratiske redaktør P. Sundbo belærte samme år højskoleforstanderne om endelig ikke at holde sig til georgeismen, men også at tage socialismen op⁷. Opfordringen blev mange steder fulgt; emnet »det sociale spørgsmål« ses ofte som forhandlingsemne ved efterårsmøderne de kommende år.

Højskolerne i Stenum, Mellerup og Vestbirk var, da Ullmann besøgte dem, blandt de mest ansete og mest besøgte i landet næst efter Askov. I Mellerup var det ikke usædvanligt i den dygtige forstander Jens Beks tid, at skolen havde op imod 200 elever om året, medens tallene for Stenum lå noget lavere. Vestbirk Højskole var først blevet grundlagt i 1884, men opnåede stærk fremgang, efter at Grønvald Nielsen i 1886 havde overtaget skolens ledelse, og efter århundredskiftet var den mellem de tre største i landet. For georgeismen fik Vestbirk Højskole særlig betydning, idet Grønvald Nielsen selv sluttede sig til Georges ideer, og da tillige lederen af skolens håndværkerafdeling, arkitekt Anton Hansen, var georgeist, er det klart, at tankerne havde gode muligheder for at blive fremført på denne skole. Det er muligt, at Grønvald Nielsen er blandt dem, der blev påvirket af Ullmann i 1887; i hvert fald skrev han i december samme år en artikel i Horsens Folkeblad om fattigdom, hvor han sluttede med varmt at anbefale Henry Georges bog »Fremskridt og Fattigdom«.

At Georges tanker var genstand for diskussion blandt højskoleelever også uden Ullmanns mundtlige impuls, viser efterårsmødet i Odder den 27. og 28. september 1887. Her talte Ullmann ganske vist om eftermiddagen den 28. september, dog ikke om Henry George, men om aftenen, da Ullmann var rejst igen, havde forsamlingen en diskussion om Georges samfundsopfattelse, ledet af redaktør N. Joh. Laursen, Århus Folkeblad⁸.

Det var ingenlunde alle højskoler, der var Georges tanker venligt stemte. Vigtigst er det her, at den største af dem alle, Askov Højskole, stillede sig fjendtligt. Jeppe Aakjær, der var på højskolen som elev i 1887–1888, tog således initiativ til at stifte en diskussionsforening, hvor man drøftede »alle de spørgsmål, der i tavshed blev forbigået i timerne,

7. Højskolebladet 1888, sp. 1196 og sp. 1275 f.

8. Aarhus Folkeblad 1887, 29. sept.

såsom darwinisme, georgeisme . . .«. Dette ville skolens ledelse ikke tolerere, og Aakjær blev kaldt ind til den midlertidige forstander, Poul la Cour, da Ludvig Schrøder var i Landstinget. Denne advarede ham kraftigt mod »tidens nedbrydende tendenser«. Om denne episode skriver Aakjær:» . . . Da det i samtalens løb kom for lyset, at videnskabsmanden la Cour ikke havde læst en stavelse af Ch. Darwin, ligesålidt som han kendte det ringeste til Henry George, hvilke to forfattere jeg dengang kunne på mine fingre, tabte jeg den sidste gran af respekt for den rigoristiske pædagog, der stod med den løftede pegefinger over mit ungdommeligt krusede hovede«⁹. Det er nok muligt, at Aakjærs tydelige antipati mod Askov Højskole har givet skildringen en ekstra drejning; men episoden med diskussionsforeningen støttes tillige af udtalelser fra en af de yngre lærere på skolen, den senere forstander for Frederiksborg Højskole, Holger Begtrup¹⁰.

Poul la Cour opretholdt gennem hele sit liv modstanden mod Henry George, hvilket fremgår af en avispolemik i Morgenbladet i 1890 og en diskussion i Højskolebladet i 1908. Ludvig Schrøder har så vidt vides ikke udtalt sig offentligt om georgeismen; men han interesserede sig dog for sociale problemer og holdt allerede i 1886 foredrag om »sociale spørgsmål« på skolen. Det ser ikke ud til, at han har talt om Henry George; men foredragsrækken er dog kun omtalt med en enkelt linie i årsskriftet¹¹. Der berettes ikke i det følgende år om foredrag af social karakter på skolen, heller ikke ved efterårsmøderne.

Grunden til den forskel, der er at finde i de forskellige højskolars stilling til de problemer, der er fremme i tiden, kan måske ligge i den strid, der var i midten af 1880'erne mellem især Ludvig Schrøder og højskoleforstander Morten Pontoppidan, Frelslev Højskole i Nordsjælland. Det var Morten Pontoppidans hensigt at få højskolen til at gå nærmere ind på samtidens problemer. Han mente, at mange højskolefolk var for tilbøjelige til at hygge sig i fortiden, uden at deres tale fik perspektiv i samtidens liv. I denne strid havde Ullmann taget ivrigt del på Pontoppidans side, f. eks. havde han i 1883 spurgt, hvorfor man skulle dvæle udførligt ved Themistokles' og Perikles' politik, men tie med Johan Sverdrups, der dog lå lærlingene langt nærmere. I Danmark førte denne strid til, at højskolerne så at sige blev delt i to lejre, den ene ville føre Askov-linien videre, medens den anden ville indføre Pontoppidans linie. Med provisoriet i 1885 kom striden op på det større politiske plan, idet en

9. Aakjær: D. og k., s. 194.

10. Holger Begtrup: Levned, bd. 2, s. 72.

11. Askov Højskoles årsskrift 1886, s. 14.

del højskoleforstandere havde sluttet sig til riffelbevægelsen. Kultusministeren truede nu med at fratage højskolerne statsunderstøttelse, hvis de pågældende højskoleforstandere ikke meldte sig ud af riffelforeningerne. Da dette ikke skete, blev i 1885 otte højskoler slettet af ministeriets liste over anerkendte højskoler, heriblandt Vestbirk. De mistede altså deres statsunderstøttelse, og de fleste lokale myndigheder fulgte statens eksempel og afslog at yde tilskud. I 1886 blev også Mellerup og Stenum slettet af fortegnelsen ¹².

Det vil altså sige, at netop de tre højskoler, på hvilke Ullmann første gang fremdrog Henry Georges lære, alle havde mistet deres statsanerkendelse og tilsluttet sig den »politiske linie«, som Ullmann også tilhørte. Ved en sammenligning af 12 »højreskoler«s elevtal med 10 udelukkede, viser det sig dog, at det var de udelukkede, der klarede sig bedst, idet de undgik de store svingninger i elevtallet, som »højreskolerne« mærkede. Over for Henry Georges lære må det formodes, at det mest modtagelige elevklientel fandtes på de udelukkede skoler, hvis elever kom fra de mest politisk og socialt bevidste hjem. I årene 1888–90 ebbede striden langsomt ud, idet mange af de udelukkede højskoler blev optaget på listen igen. Blandt de sidste var Stenum og Mellerup, der først optoges i 1890.

Georgeismen var noget, man diskuterede overordentlig livligt i de første år, efter at tankerne var blevet introduceret. Den offentlige debat i aviser og tidsskrifter ebbede imidlertid hurtigt ud, og en undersøgelse af Højskolebladets annoncer og avisernes referater fra efterårsmøderne viser, at georgeismen faktisk ikke mere behandlede selvstændigt på disse møder i 1890'erne. Dog vedligeholdtes der en vis aktivitet i enkelte egne af landet hele tiden gennem 1890'erne, indtil bevægelsen fik en ny renaissance efter århundredskiftet med stiftelsen af Henry George Foreningen i 1902. Men hvad kan man nu slutte ud fra den manglende offentlige interesse for sagen og den manglende behandling på højskolernes offentlige møder? Betyder det, at georgeismen herefter var afdebatteret på højskolen, eller betyder det tværtimod, at den var optaget som et led i den daglige undervisning? Det er kildemæssigt et vanskeligt problem! men en klarlægning er vigtig, fordi højskolens påvirkning måske kan være forklaringen på de dygtige ledere, bevægelsen fik efter århundredskiftet.

Man må først gøre sig klart, hvordan undervisningen foregik på en

12. Roar Skovmand, s. 331, 356 f, 371 f og 387. Desuden Ricard Andersen: Højskolens klassiske kritikere i »Højskolen til debat«, red. af Joh. Rosendahl. Kbh. 1961.

højskole. Karakteristisk var foredragets centrale placering; men undervisningsformen var dog ingenlunde en ensidig påvirkning fra lærer til elev. Højskoleforstander Grønvald Nielsen, Vestbirk, siger således, at »det hører nemlig med til højskolens åndsfrihed, at man spørger sig frem, når der er noget, man ikke forstår; en stor del af vor undervisning er samtale mellem lærere og lærlinge, og det er læreren en glæde, når hans lærlinge begynder at kunne spørge eller sige imod«¹³. Samtalens, diskussionens, led i undervisningen er vigtig, når man vil klargøre, om tidens problemer behandles, for denne form bevirkede, at eleverne automatisk fik en større indflydelse på undervisningens indhold, idet de kunne dreje samtalen i en bestemt retning.

Endvidere må man være opmærksom på højskolelærernes frie stilling og ofte stærkt engagerede undervisning. Elevernes alder og dette, at de var kommet til skolen af egen fri vilje, bevirkede, at der ikke blev stillet de samme krav om en orientering i et fast defineret stofområde som i underskolen. Valdemar Bennike, lærer ved Vallekilde Højskole, udtrykker det således, at »det, der er styrken i højskolens undervisning, er, at lærerne giver sig selv, meddeler det åndelige liv de lever, så helt og fuldt og fortroligt som muligt til de unge. Og er læreren da selv så optaget af Karl Marx', Henry Georges, Tolstoys eller Krapotkins tankegang, at de ... har uddannet og uddybet hans anskuelse af det høje og dybe i menneskelivet, da kan han selvfølgelig ikke lade være med at tale til de unge om dem«¹⁴.

Det er åbenlyst, at eventuelle georgeistiske lærere havde rige muligheder for at bringe deres hjertesag på bane under en sådan skoleform, og den følgende rundtur til en række kendte højskoler vil vise, at der faktisk sad en del georgeister som lærere rundt omkring i landet, og det endog på nogle af de største og mest betydningsfulde højskoler. Sandsynligvis var der mange flere, end det er muligt at se nu, for efterhånden som man kom frem i 1890'erne, var der en vis fare for nedgang i elevbesøget, hvis lærerne agiterede alt for ivrigt for georgismen. »Det kan ikke nægtes, at der har vist sig en vis ømtålelighed blandt besidderne eller brugerne af jorden over for fremhævelsen af samfundets part i jordretten. Og det har ført til, at højskolemænd, der uden at gøre nogen røverkule af deres hjerte, offentligt slog til lyd for denne jordrets praktiske indførelse efter Henry Georges tanker, kom til at mærke følgerne deraf i en begrænsning af elevflokkens, der ikke stod i forhold til, hvad de i øv-

13. Aarhus Folkeblad 1890, 19. juni.

14. Højskolebladet 1902, sp. 14.

rigt sad inde med«¹⁵. Disse udtalelser af forstander Anders Vedel, Krabesholm, er sandsynligvis korrekte. Ganske vist er der ikke sporet eksempler på nedgang i elevbesøget på grund af en georgeistisk lærer, men Kristen A. Lange gør i sin bog om Grønvald Nielsen opmærksom på, at skønt denne vedblev at være sin ungdoms ideal, Henry George, tro, mente han for sin skoles skyld at måtte holde sig i baggrunden, når det gjaldt at agitere derfor, og i sine senere år talte han mindre og mindre derom¹⁶. Ganske den samme indstilling havde forstander Axel Axelsen, Salling Højskole, der havde været ordstyrer ved det første George-stævne i Danmark i 1889. Han gjorde straks indsigelse, da han, som ordstyrer i en politisk diskussion i Jebjerg, blev betegnet som det radikale partis fører. »Det kan jeg nemlig umulig være, thi aldrig har nogen hørt mig holde et politisk foredrag, og aldrig er jeg optrådt i nogen politisk stilling. Jeg er i det hele taget ikke politiker — — jeg er udelukkende skolemand«¹⁷.

Selv om højskolelærerne altså måtte udvise en vis forsigtighed *udadtil*, var der frit spillerum på selve skolen, hvis eleverne opfordrede til diskussion om sager som f. eks. georgeismen, og det skal nu vises, på hvor mange højskoler en georgeist underviste i disse år, hvor georgeismen ikke *udadtil* spillede nogen rolle.

Størst betydning for georgeismen fik Valdemar Bennikes virksomhed i Vallekilde, fordi denne højskole i 1890'erne var en af de mest besøgte i Danmark med undertiden over 300 elever i et enkelt skoleår (sommer- og vinteskole)¹⁸. Valdemar Bennike var blevet ansat på skolen i 1878. I begyndelsen var hans fag jordbeskrivelse og retsskrivning; men efter få års forløb overtog han regneundervisningen og overgav retsskrivningen til en anden. Han var blevet bekendt med Henry Georges tanker ved at overvære Ullmanns foredrag på efterårsmødet i Mellerup i 1887, og tankerne greb ham straks stærkt og bevarede sin tiltrækningskraft på ham resten af livet. Bennike erklærer selv, at Henry Georges grundtanke »er blevet den røde tråd, der holder mit undervisningsfag sammen og giver nøglen til forståelsen af så uhyre meget i folkelivet trindt om i alle jordens lande«¹⁹. Og skolens forstander, Povl Hansen, fortæller om Bennike, at når han i jordbeskrivelsen nåede til Amerika, søgte han

15. Grundskyld 1934, s. 68.

16. Kr. A. Lange, s. 137 ff.

17. Skive Folkeblad 1891, 25. sept.

18. Årsskriftet »Fra Vallekilde Folkehøjskole« 1894–1905.

19. Valdemar Bennikes barndoms minder i »Fra Vallekilde Folkehøjskole« 1905, s. 56 ff.

meget snart Henry George op, »og det kunne da vare en god stund, inden han derfra gik til det næste punkt på dagsordenen«. I elevflokket gik det ofte således, at tilhørerne deltes i to stærkt modsatte, stridende lejre, og modsætningen kunne undertiden blive så skarp, at forstanderen på et tidspunkt frygtede for, om kammeratskabet kunne tåle det, og han drøftede det med Bennike. Denne nærede ikke en sådan frygt, idet han påstod, at det han talte om ikke var politik, men en påvisning af »de livets store grundlove, som Gud havde givet os«, ja, han satte endog sin stilling ved skolen ind for denne sag: »Den sag må jeg i skolen have lov til at tale om og arbejde for; thi den er for mig blevet et kabinets-spørgsmål; med denne frihed i min virksomhed står og falder jeg som lærer ved Vallekilde folkehøjskole,« skal han have sagt ifølge Povl Hansen, der tilføjer, at »selvfølgelig« fik Bennike lov til at fortsætte arbejdet for den sag, han tillagde så stor værdi²⁰. Valdemar Bennikes indsats for georgeismen i disse år, hvor der ellers foregik så lidt, må derfor ikke undervurderes, især må man i denne forbindelse lægge mærke til, at Vallekilde Højskole er en af de danske skoler, hvor fremmødeprocenten af husmandsbørn var høj. Beregnet for samtlige højskoler i landet udgjorde husmandsbørnene i 1890–91 og i 1900–01 henholdsvis 21 % og 24 % af det samlede elevtal, medens husmandsbørnene på Vallekilde i gennemsnit i perioden 1894–1900 udgjorde 35 % af det samlede elevtal²¹. I det hele taget må man, når man skal forklare, at husmandsbewægelsen senere tager georgeismen på sit program, være opmærksom på husmændenes forholdsvis stærke tilknytning til bestemte danske højskoler, hvor der i reglen kan påvises tilstedeværelsen af en georgeistisk lærer.

Et arbejde af tilsvarende omfang blev udøvet af Jakob E. Lange på Dalum Landbrugsskole. Hans arbejdsbetingelser var dog, set fra et georgeistisk synspunkt, ringere end Bennikes, fordi de fleste elever kom fra de store gårde. Alligevel fik hans undervisning stor betydning for den del af elevskaren, der var lydhøre for hans synspunkter, bl. a. nævner Bertel Dahlgård, den senere radikale minister, at »han var den første ungdomslærer, der ved sin personlighed fik blivende betydning for mig«²². Han hørte ikke til den slags lærere, der en hel vinter var midtpunktet for elevernes kritikløse forgudelse, snarere forargede han ved at

20. Povl Hansen: Valdemar Bennike i »Fra Vallekilde Folkehøjskole« 1924, s. 62 f. 56 ff.

21. Stat. Med. 4. R. 23, 1907.

22. Grundskyld 1942, s. 9 f.

sige sin mening usminket, og den bevægelse, han skabte på skolen, gik lige så hyppigt imod hans egne anskuelser som med dem. Grundlaget for Langes undervisning i socialøkonomi var nok Henry Georges grundsyn; men efterhånden som han fik tilrettelagt undervisningen nøjere, trådte de historiske perspektiver mere og mere i forgrunden, hvilket også kan ses i de senere udgaver af socialøkonomilærebogen; dette bevirkede sikkert, at hans undervisning fik noget lettere ved at blive akcepteret.

På Vestbirk Højskole var der gode muligheder for georgeismen, idet skolens forstander fra 1886–1920, Grønvald Nielsen, som nævnt blev grebet af georgeismen, allerede da Ullmann besøgte skolen i 1887, og lederen af håndværkerafdelingen fra 1886, arkitekt Anton Hansen, også var georgeist. I hvert fald var han i 1906 formand for den lokale Henry George Forening. Det er tidligere nævnt, at Grønvald Nielsen, skønt han var en af landets flittigste foredragsholdere, for sin skoles skyld ikke holdt offentlige georgeistiske foredrag. At han gerne så georgeismen behandlet på skolen, fremgår imidlertid af en mindeartikel om Grønvald Nielsen af den senere meget ivrige georgeist Kr. Kolding. Da denne skulle være lærer i samfundskundskab på skolen, udtrykte han sin angst derfor over for Grønvald Nielsen, da han aldrig havde læst dette fag; men Grønvald Nielsen trøstede ham med, at det gik nok, og opfordrede ham til at tage fat på Henry George. Kr. Kolding læste derefter for første gang Henry George, og dennes grundsyn kom for fremtiden til at præge hans højskolegerning²³.

Også Dalbøyneder Højskole havde en georgeistisk indstillet forstander, idet en af de georgeistiske pionerer, C. C. Egens, ledede skolen indtil 1898, da han solgte den til forfatteren og højskolemanden Marius Møller. De to ledede derefter skolen i fællesskab, idet Egens fortsatte som medforstander indtil 1918. Dalbøyneder Højskole var en af tidens mange små højskoler, hvor det årlige elevbesøg lå omkring 50, og som hovedsagelig dækkede den lokale egn. Det må formodes, at skolen hele tiden har været åben for en georgeistisk diskussion, idet C. C. Egens var med både i den tidligere og den senere George-bevægelse.

På Salling Højskole var Axel Axelsen forstander fra 1884–1906. Det vides ikke, om Axelsen ønskede, at georgeismen vandt indpas på skolen; men han var i hvert fald selv en ivrig georgeist, der havde stået som medindbyder ved de første stævner i 1889 og 1890, og det er sandsynligt, at han også stillede sig positivt til, at eleverne blev orienterede herom,

23. Avisudklip fra Grønvald Niensens arkiv (RA), A8 udateret.

idet Fernando Linderberg allerede i 1889 holdt to foredrag på skolen om Henry George. Endvidere var den socialt interesserede grundtvigske præst Kr. Glud i Jebjerg tilknyttet skolen ²⁴.

I 1893 blev N. Nielsen forstander for Jandrup Højskole ved Varde. Forstander Nielsen var til stede ved et George-stævne i Århus i 1894 og forsvarede under diskussionen kraftigt georgeismen over for Fernando Linderbergs indlæg for socialismen. Det var samme N. Nielsen, der i 1890 udgav den georgeistisk prægede bog »Sociale strømninger i nutiden«. Da N. Nielsen overtog skolen i 1893, var den inde i en krise, hvad elevtilgangen angår; men i 1890'erne blev skolen dog stabiliseret, selv om den stadig hørte til de mindste i landet.

I året 1900 blev Harald Balslev medbestyrer for Ubberup Højskole, der altså dermed blev en af højskolerne med en georgeistisk forstander. Harald Balslev karakteriseres af Lange, som »den af mine jævnaldrende venner, der bedst forstod og delte mit af Henry George prægede samfundssyn« ²⁵.

Med Balslev har der altså i denne periode siddet fem georgeister som forstandere for danske højskoler foruden de to georgeistiske lærere, Valdemar Bennike i Vallekilde og Jakob E. Lange i Dalum. Desuden kan nævnes en række andre skoler, hvor der var muligheder for tankernes indtrængen. Vigtigst er det her, at forstander Holger Begtrup, Frederiksborg, »var sympatisk stemt« over for Henry George, selv om han aldrig egentlig tilsluttede sig hans tanker, men efterhånden blev Lange fast gæst som foredragsholder på hans vinterskole, og dette er vigtigt, fordi Frederiksborg Højskole fra 1905, hvor der haves tal for elevbesøget, til 1910 rangerer sammen med Vestbirk og Vallekilde og Askov som de eneste højskoler med et årligt elevbesøg på mellem 300 og 400 ²⁶.

Af andre højskoleforstandere kan nævnes Jens Nielsen, der var forstander for Klank Højskole i Århus amt, og som ifølge Kr. Kolding var georgeist ²⁷. Han har ikke deltaget i den offentlige debat om sagen, men var i 1906 formand for Klank-kredsen af Henry George Foreningen. Han blev i 1910 forstander for Borris Landbrugsskole.

Højskoleforstander Kristensen-Randers i Ollerup ved Svendborg stillede sig også positivt. I 1890 udtalte han ganske vist, at han ikke var George-tilhænger i den forstand, at han turde påtage sig at forsvare hans sy-

24. Skive Folkeblad 1894, 13. okt.

25. Lange: Erindringer, s. 100.

26. Stat. Med. 4. R. 23 og 4. R. 39.

27. Kr. Kolding, s. 52.

stem, »men jeg kan tilføje, at hans tanker mere og mere giver mig den anelse: her er stedet, her skal der springes«²⁸.

Når man tillige betænker, at valgmenighedspræst Vilh. Malling, Odder, der var blandt indbyderne til George-stævnet i 1894, var lærer ved Odder Højskole, og at Ullmann i realiteten kom og holdt foredrag på Vrå Højskole mindst én gang om året, må man regne med, at der var rige muligheder for unge mennesker, der var optaget af georgeismen, til at komme på en højskole, hvor disse tanker kunne uddybes. Det forekommer utænkeligt, at en George-venlig lærer ikke greb chancen til at få en diskussion i gang, hvis der blot var en enkelt elev, der bragte tanker på bane.

Til slut skal det undersøges, om den førende højskole, Askov, havde ændret sin stilling. En undersøgelse af årsskrifterne for disse år viser, at man ikke på efterårsmøder eller lignende behandler de sociale problemer. Det er tidligere nævnt, at forstander Ludvig Schrøder havde vist en vis interesse for samfundsproblemerne; men man må give Askov Højskoles historiker, Hans Lund, ret, når han siger, at denne interesse væsentlig var af filantropisk art; og det samme gjaldt de øvrige lærere; der var ingen af dem, der gik ind for en bestemt løsning af disse problemer, og de tog dem ikke gerne op i det daglige arbejde²⁹.

Dette, at man ikke tog samfundsproblemerne op i undervisningen, bevirkede, at de private diskussionsklubber florerede som under Aakjærs besøg. Martin Andersen Nexø, der var på skolen fra november 1891 til april 1893, nævner en sådan kreds på en halv snes stykker, der samlede til debatter hos hinanden. Skolen var ikke glad for dette, specielt var man bange for, at de skulle tage kristendommen op til drøftelse; men det, de drøftede mest ivrigt, var ifølge Andersen Nexø socialismen, som, selv om den var lagt grundigt for had på landet, åbenbart alligevel har pirret ved bondesønnernes videbegærlighed. Nexø nævner ikke, om man har diskuteret georgeisme på disse diskussionsaftener, men skridtet dertil var nærliggende³⁰.

Derimod ved vi, at man i en tilsvarende diskussionsklub i 1895–96 diskuterede Henry George. I klubben var nemlig den senere formand for Henry George Foreningen, senere grosserer J. L. Bjørner. Den bestod mest af byfolk og blev ledet af den senere handelsminister og redaktør ved den socialdemokratiske presse C. N. Hauge. Klubben, der kaldtes »Jakobiner-klubben«, var kommet i stand, fordi »politik, for ikke at

28. »Programmet« 1890, 25. nov.

29. Lund, s. 284.

30. Andersen Nexø, s. 27 ff.

tale om socialøkonomi, (var) en lukket bog på højskolen«. På disse private møder diskuterede man bl. a. Henry George, som J. L. Bjørner ikke havde hørt om før³¹. Således blev det paradoksalt nok på Askov Højskole, at en af det 20. århundredes mest fremtrædende georgeister stiftede bekendtskab med tankerne.

Meget tyder altså på, at Jakob E. Lange har ret, når han om Ludvig Schrøder siger, at »den luft, hvormed han omgav Askov, var noget indestångt. Hvad der ikke bar Askovstempel var uden interesse, og alle stærke strømninger udefra ledtes omhyggeligt udenom«. Navnlig er han utilfreds med, at Henry Georges tanker afvistes og erstattedes af »social oplysning« om Danmarks næringsveje, levnedsskildringer af storkøbmænd o. l. »Hvad en mere vovemodig ungdom måtte betragte som hø for græs, om ikke som stene for brød«³².

Alt i alt må man, når bortses fra Askov, tale om en stærk georgeistisk tilknytning til højskolen også i 1890'erne, specielt set i forhold til den indflydelse andre af tidens sociale bevægelser opnåede her, f. eks. socialismen. I det følgende skal der forsøges en vurdering af de forklaringer, der i tidens løb er givet på dette fænomen.

Fra georgeistisk side er der én forklaring, der næsten er blevet en standardforklaring, nemlig det åndelige slægtskab mellem Grundtvig og Henry George. Ullmanns foredrag måtte »næsten naturnødvendigt vække genklang i højskolekredse . . . Det var jo faktisk lærefaderen Grundtvigs egne tanker, uddybet og ført ud i nutidslivet,« påstod således Jakob E. Lange³³.

På det mere generelle plan er der det lighedspunkt, at de begge forkyndte frihedens betydning; men georgeisterne peger også på udtalelser, Grundtvig har fremsat ved flere lejligheder om sit syn på ejendomsretten. Det citat, der oftest bruges af georgeisterne, stammer fra en artikel »Herremænd og bønder i Danmark«, som kom i tidsskriftet *Danskeren* den 1. september 1849. Baggrunden var forhandlingerne om fæstes overgang til selveje, og Grundtvigs indlæg drejede sig bl. a. om, hvem der havde ejendomsret til fæstejorden, godsejeren eller fæstebonden. I denne forbindelse hedder det bl. a.: »Det er nemlig ikke blot altid ubilligt, altså i grunden uretfærdigt, at jorden, som vi alle skal leve af, falder i nogle få rigmænds eller herremænds hænder, så hele det øvrige folk må leve af hånden i munden; men det er tillige nuomstunder, som man ser i andre lande rent ødelæggende . . .« og senere hedder det: »Man går

31. Bjørner, s. 25 f.

32. Lange: *Erindringer*, s. 99 f.

33. Lange: *Erindringer*, s. 204.

nemlig ud fra to forudsætninger, som er lige falske og lige fordærvelige, det ene, at det kan være det samme, hvem der ejer jorden, når den blot er fri ejendom og skal ikke bortfæstes, og den anden, at hvem der har lovlig tinglæst skøde på et jordbrug, har også fuld ejendomsret derover, om så end hele folket, på nogle få herremænd nær, derved berøvedes deres fædreland.

Begge dele er grundfalske og fordærvelige, thi ethvert folk er sit fædrelands grundejer . . . og kan aldrig retsmæssig ved nogen lov tabe sin ejendomsret, så det er kun nytten og brugen af jorden, der retsmæssig kan fordeles ved landsloven og blive genstand for køb og salg.« Til sidst det ofte citerede: »Hvad juristerne kalder fuld ejendomsret, som man kan have over sine penge, sine klæder og sit boskab, det har ingen selv over sit hus og ingen uden hele folket over jorden.« Citaterne er her bragt mere udførligt end normalt, for at de skal kunne ses i deres sammenhæng, som de så ofte er blevet løsrevet fra.

Spørger man nu, om Grundtvig var georgeist, må svaret selvfølgelig blive et nej, hvad georgeisten Kr. Kolding også må mene, når han siger, at Grundtvig ikke tog skridtet fuldt ud og gjorde opmærksom på, hvorledes folkets ejendomsret til jorden kunne forenes med den besiddelsesform, der var i den vestlige verden, et problem, som han mener blev løst af George³⁴. At der imidlertid er et vist slægtskab med den tankegang, der ligger til grund for georgeismen, f. eks. i synet på ejendomsretten, kan ikke nægtes; men derfra og til at have påvist, at Grundtvigs udtalelser var baggrunden for georgeismens tilknytning til højskolen er et langt stykke, for der er ikke fundet vidnesbyrd om, at man overhovedet har været opmærksom på denne lighed i 1890'erne. Citatet bliver først almindeligt benyttet, efter at det har været bragt i en pjece, udgivet af Henry George Foreningen efter århundredskiftet.

Det er derfor ikke særlig sandsynligt, at Grundtvigs syn på ejendomsretten, selv om det stemmer overens med Georges, har været en særlig vigtig baggrund for den tidlige georgeismes forbindelse med højskolen, større betydning har det nok haft, at Grundtvigs syn på friheden deltes af George. Han stod derfor hele ånden i højskolen nærmere end f. eks. Karl Marx.

Også folk fra højskolens egen kreds har udtalt sig om dette problem. Højskoleforstander Anders Vedel, Krabbesholm, mener ikke, at dette tilhørsforhold er så underligt, »thi Henry Georges samfundssyn indeholder den forening af personlig frihed og social forpligtelse, som enhver, der

34. Kolding, s. 39.

vil tale til ungdom i Norden om folkeligt liv, uundgåeligt må stile efter«. Og højskoleforstander Uffe Grosen, Vallekilde, mener, at det, der greb mange, var, at »Henry Georges hele kamp var båret af et stærkt etisk syn«³⁵. Man kan måske nok ikke betragte hverken Anders Vedel eller Uffe Grosen som helt neutrale iagttagere, idet Vedel var nært knyttet til George-bevægelsen, og Uffe Grosen så at sige var vokset op med georgeismen, idet hans fader, husmand Jens Grosen, Egå, var med blandt de første pionerer for sagen. Der er dog grund til at tro, at deres forklaringer dækker en del af sandheden på grund af deres store kendskab til både højskolemiljøet og til georgeismens livssyn. Samme forudsætninger havde sådan set Kr. Kolding, der også havde kontakt med begge lejre, og interessant er hans påstand om, at det især lå højskolens historikere nær at studere Henry George, både fordi han påviste fejlene i den Malthus-Darwinske lære, at kampen for tilværelsen er en livsnødvendighed for menneskene, og fordi han fastslog, at Marx havde uret i den påstand, at menneskenes ønsker om materielle goder bestemmer den historiske udvikling. Kolding har uden tvivl ret i, at enhver form for marxistisk historieskrivning lå datidens højskole uendeligt fjernt, og det kan ikke udelukkes, at bevæggrundene for nogle højskolefolks beskæftigelse med George var, at man her så et kærkomment alternativ til Marx, yderligere var det i denne forbindelse et plus ved George, set med en grundtvigiansk højskolemands øjne, at Georges bøger i modsætning til Marx' var skrevet ud fra en afgjort kristen grundindstilling, og at hans system kunne indpasses i datidens samfund uden nogen egentlig revolution.

At så mange valgte Georges løsning, hænger nok bl. a. sammen med de nævnte forhold, men sandsynligvis også med noget rent stilistisk og pædagogisk. Det er et gennemgående træk, at George selv af sine kritikere roses for sin klare fremstillingsmåde. Allerede Ernst Brandes fremhævede dette i sin anmeldelse fra 1886 ved at bruge det billede, at George skrev som en fransk forfatter, medens Marx skrev som en tysk professor, og J. L. Bjørner er af ganske samme opfattelse: »Denne enkelhed i fremstillingsmåden er det, man så dybt savner hos Marx«³⁶. Blandt anmelderne af Langes oversættelse i 1905 var den største autoritet nationaløkonomen L. V. Birck, der i en ellers kritisk artikel fremhævede Georges samfundskærlighed, hans evne til at holde en idé fast, hans kritiske og agitatoristiske evne, men også hans ensidighed og mangel på logisk skarphed; men »hvor bogen har sin værdi, er i dens dramatiske sprog,

35. Grundskyld 1934, s. 68 og Danmarks Folkehøjskoler 1944, s. 147 f.

36. Politiken 1886, 26. april, og Bjørner, s. 181.

den hjertevarme, der gennemstrømmer den.« Og Berlingske Tidende er næsten betænkelig ved Georges fremstillingsevne: »Værket fremtræder endog ligesom i flatteret form, hvilket næsten rummer en fare«³⁷.

På grund af det enkle sprog og de mange eksempler fra dagliglivet var »Fremskridt og Fattigdom« i modsætning til de fleste socialøkonomiske værker anvendelig i undervisningen på en højskole og var i hvert fald et godt udgangspunkt for en diskussion.

Endelig kan det tænkes, at Henry Georges mangel på faglig økonomisk uddannelse kan have tiltalt en og anden forfængelig højskolelærer, der måske selv var i samme situation. Manglen af en akademisk grad kan i hvert fald næppe betragtes som et handicap i forholdet til højskolen.

En faktor, som man hidtil ikke har været opmærksom på, er den tilsyneladende sammenhæng, der er mellem højskoler, hvor der underviste en georgeist, og en stor besøgsprocent af husmandsbørn. I 1890'erne kendes dog foruden Vallekilde kun tallene for Vrå Højskole, og begge steder er det en forholdsvis stor procentdel af eleverne, der kom fra husmandshjem (hhv. 36,8 % i Vrå og 35 % i Vallekilde, mod det normale landsgennemsnit 21 %).

Tager man imidlertid de højskoler, der tidligere er nævnt, fordi de havde en georgeistisk indstillet lærer, og undersøger husmandsbesøget i 1904 og 1905, da tallene første gang offentliggjordes, ses det af herstående tabel, at hvis man beregner tallet for alle 9 højskoler, bliver husmandsbørnenes fremmødeprocent 26,3, men hvis man kun medregner de mest »sikre« georgeistiske skoler (de 6 førstnævnte) 33 %.

	Elevantal		Husmandsbørn	
	1904-05 og 1905-06		1904-05 og 1905-06	
Vallekilde	391	392	108	118
Vestbirk	311	312	79	98
Vrå	124	106	31	45
Salling	112	109	24	19
Odder	81	70	20	19
Dalbyneder	35	40	4	15
Klank	26	40	6	3
Ubberup	82	92	10	16
Jandrup	31	29	6	6
I alt	1.193	1.190	288	339

husmandsbørn i % af det samlede elevantal: 26,3

37. Nationaltidende 1905, 16. nov., Berlingske Tidende 1905, 8. dec.

Sammenlignet med tallet beregnet for samtlige højskoler i disse år (24 %), er der altså større husmandsbesøg på de valgte højskoler³⁸. Tendensen er så tydelig, at man kan regne med nogenlunde det samme billede i 1890'erne, hvad i hvert fald de to stikprøver også viser. Det er da nærliggende at se en sammenhæng mellem disse mere socialt interesserede højskolars husmandsbesøg og husmandsbevægelsens senere tilslutning til georgeismen. Impulsen kan være kommet fra højskolen.

Status ved det nye århundredes første årti

Det første tiår af det nye århundrede kan næsten kaldes georgeismens blomstringstid i Danmark. Pludselig voksede bevægelsen frem igen med stiftelsen af egen forening i 1902 og en vis politisk indflydelse gennem husmandsbevægelsen og Det radikale Venstre. Dette kan ikke udelukkende forklares som en følge af gunstige politiske og sociale betingelser i samtidens Danmark, der må have været en bagved liggende kraft, og det er nærliggende at bringe højskolen ind i denne sammenhæng. Dette, at så forholdsvis mange højskolelærere sluttede sig til tankerne, bevirkede, at de i virkeligheden allerede var bekendte i vide kredse, da betingelserne pludselig, bl. a. som følge af skattelovsforslaget i 1901, blev så gunstige, og højskolerne bakkede sagen op; aldrig havde interessen for georgeismen været større, hvilket kan ses af de »folketingsvalg«, man omkring 1905 begyndte at afholde på højskolerne, ja, også Askov lukkede nu georgeismen ind. Det første »valg«, der holdtes der, var netop bemærkelsesværdigt, fordi georgeisterne opstillede deres egen liste med den senere minister Bertel Dahlgaard som spidskandidat; han opstillede også det næste år og fik begge gange en stor andel af stemmerne, hvad der fik mange til skammeligt at påstå, at han havde købt pigernes stemmer for napoleonskager! Tallene for året 1908, hvor man ikke kan give personen Bertel Dahlgaard skylden for georgeisternes andel i stemmerne, eftersom han var rejst fra skolen, er imidlertid lige så bemærkelsesværdige: Venstre 90, Georgeisterne 63, Socialdemokraterne 42, Radikale 31 og Højre 14³⁹.

Dog – georgeismen opnåede aldrig så stor tilslutning i Danmark, at man kan tale om en folkebevægelse, den nåede ikke i de første 30 år af dens historie op på mere end ca. 2.000 organiserede medlemmer.

38. Stat. Med. 4. R. 23, 1907.

39. Bertel Dahlgaard, s. 14 f. og Hans Lund, s. 313.

Men det gennemgående træk i hele perioden er tilslutningen fra en kreds af idealistisk sindede højskolefolk, som også holdt liv i tankerne i de år i 1890'erne, hvor der ellers var stille om bevægelsen.

For at blive i Ernst Brandes terminologi kan man altså sige, at første omgang af kampen mellem georgeismen og marxismen om højskolens gunst blev vundet stort af »den franske forfatter«, til gengæld tyder vore dages ungdomsoprør på, at anden omgang er vundet klart af »den tyske professor«.

Litteratur:

J. L. Bjørner: *Dagværk*, 1939.

Bertel Dahlgaard: *Kamp og samarbejde*. 1964.

Kr. Kolding: *Danmarks Retsforbund*. 1954.

Kristen A. Lange: *Grønvald Nielsen*. 1933.

Jakob E. Lange: *Erindringer fra halvfjerdsindstyve år*. 1938.

Hans Lund: *Askov Højskole 1865–1915*. 1965.

Martin Andersen Nexø: *Vejs ende*. 1969.

H. Rosendal: *Danmarks folkehøjskoler og landbrugsskoler*. 1894.

Roar Skovmand: *Folkehøjskolen i Danmark 1841–92*. 1944.

Statistiske Meddelelser 4. R, 23, 1907.

Anders Pontoppidan Thyssen: *Den nygrundtvigske bevægelse*. 1957.

Jeppe Aakjær: *Drengeår og knøsekår*. 1929.

Jeppe Aakjær: *Før det dages*. 1929.

Desuden en række bøger, aviser og højskoleårsskrifter, hvor der må henvises til noterne.

Men det gennemgående træk i hele perioden er tilslutningen fra en kreds af idealistisk sindede højskolefolk, som også holdt liv i tankerne i de år i 1890'erne, hvor der ellers var stille om bevægelsen.

For at blive i Ernst Brandes terminologi kan man altså sige, at første omgang af kampen mellem georgeismen og marxismen om højskolens gunst blev vundet stort af »den franske forfatter«, til gengæld tyder vore dages ungdomsoprør på, at anden omgang er vundet klart af »den tyske professor«.

Litteratur:

J. L. Bjørner: *Dagværk*, 1939.

Bertel Dahlgaard: *Kamp og samarbejde*. 1964.

Kr. Kolding: *Danmarks Retsforbund*. 1954.

Kristen A. Lange: *Grønvald Nielsen*. 1933.

Jakob E. Lange: *Erindringer fra halvfjerdsindstyve år*. 1938.

Hans Lund: *Askov Højskole 1865–1915*. 1965.

Martin Andersen Nexø: *Vejs ende*. 1969.

H. Rosendal: *Danmarks folkehøjskoler og landbrugsskoler*. 1894.

Roar Skovmand: *Folkehøjskolen i Danmark 1841–92*. 1944.

Statistiske Meddelelser 4. R, 23, 1907.

Anders Pontoppidan Thyssen: *Den nygrundtvigske bevægelse*. 1957.

Jeppe Aakjær: *Drengeår og knøsekår*. 1929.

Jeppe Aakjær: *Før det dages*. 1929.

Desuden en række bøger, aviser og højskoleårsskrifter, hvor der må henvises til noterne.